
SEKÜLER TUTUM ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK, GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

DEVELOPMENT THE SECULAR ATTITUDE SCALE: VALIDITY, RELIABILITY STUDY

Dr. Öğr. Üyesi Talip Demir

Şırnak Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

talipdemir83@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0030-9481

Atıf Gösterme: DEMİR, Talip, "Seküler Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik, Güvenirlik Çalışması", *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2021 (9), s.19-37.

Geliş Tarihi:

15 Eylül 2021

Kabul Tarihi:

1 Aralık 2021

©2021 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Sekülerleşmeye dair yapılan çalışmaların ekseriyetinin, olgunun ölçülmesinden ziyade teorik tartışmalar çerçevesinde yürütüldüğü gözlenmektedir. Bu bağlamda gerek sekülerliğin gerekse desekülerliğin yaşandığını iddia eden çalışmalar yeterli düzeyde veri sunmaktan uzak görünmektedir. Konuyu saha araştırması olarak ele alan birkaç çalışma ekseninde yaşanan tartışmalar da genellikle 'sekülerliğin alametlerinin' ne olduğu noktasında düğümlenmiştir. Bu noktada yaşanan 'alamet' sorunu özellikle İslam toplumları özelinde geliştirilen savlarda daha belirgin hale gelmektedir. Zira Hristiyan toplumlarda sekülerleşmenin tespiti nispeten daha somut verilere dayanmıştır. Geleneksel noktada asıl sorunun sekülerliğin ölçülmesi problemi olduğu, ancak bu problemi aşmaya yönelik yeterince nicel ölçüm aracının geliştirilemediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda sekülerleşme düzeyinin tespitine katkıda bulunmak amacıyla 21 maddeden oluşan bir 'seküler tutum ölçeği' geliştirilmiş, bu ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik analizi yapılmıştır. Sekülerliğin bilinç boyutunu ölçmeye katkı sağlamak amacıyla tasarlanan bu ölçek 429 üniversite öğrencisine uygulanmış, güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliğine dair Cronbach's Alpha katsayısı .875 olarak hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Din Sosyolojisi, Sekülerleşme, Seküler Tutum, Geçerlik, Güvenirlik, Ölçek Geliştirme.*

Abstract: It is observed that most of the studies on secularization are carried out within the framework of theoretical discussions rather than measuring the phenomenon. In this context, studies claiming both secularity and desecularity seem far from presenting sufficient data. In a few studies that deal with the subject as field research, the discussions have generally focused on what the "hallmarks of secularity" are. At this point, the problem of 'hallmark' becomes more apparent in the arguments developed specifically for Islamic societies. Because the determination of secularization in Christian societies is based on relatively more concrete data. At this point, it is understood that the main problem is the issue of measuring secularity, but that enough quantitative measurement tools cannot be developed to overcome this problem. In this context, a "secular attitude scale" consisting of 21 items was developed to contribute to the determination of the level of secularization in our study, and the reliability and validity analysis of this scale was conducted. This scale, which was designed to contribute to measuring the dimension of consciousness of secularity, was applied to 429 university students, and was determined to be a reliable and valid measurement tool. The Cronbach's Alpha coefficient for the reliability of the scale was calculated as .875.

Keywords: *Sociology of Religion, Secularization, Secular Attitude, Validity, Reliability, Scale Development.*

GİRİŞ

Belirli bir olguya yönelik sayısal verilerin analizine dayanan nicel araştırmalarda temel unsur kullanılan ölçüm aracıdır. Zira araştırmanın ulaştığı sonuçların, yapılan analiz ve değerlendirmelerin temelinde kullanılan ölçüm aracından elde edilen veriler yer almaktadır. Bu nedenle nicel araştırmaların tamamı açık ya da örtülü olarak ölçüm aracının geçerli ve güvenilir olması üzerine inşa edilmektedir. Dolayısıyla nicel araştırmalardan elde edilen sonuçların güvenilirliği ölçüm araçlarının geçerli ve güvenilir olmasıyla yakından ilişkilidir. Aksi halde ulaşılan sonuçların bilimselliği tartışmalı hale gelebilmekte ve bu sonuçlar temelinde yapılan değerlendirmelerin sübjektif ya da spekülatif olma riski söz konusu olabilmektedir.

Din sosyolojisi alanyazınında öteden beri yoğun tartışmalarla temayüz eden sekülerleşme konusuna genel olarak bakıldığında konunun zaman zaman teorik kutuplaşmaların ya da ideolojik argümanların aracı haline getirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle konuya dair ortaya atılan fikirlerin bir kısmı ya sınırlı sayıda sistemsiz gözleme dayandırılmış ya da savunmacı bir tepkisellikle karşı-sav olarak ortaya atılmıştır. Bu tablonun ortaya çıkması argümanların dayandığı verilerin nesnellikten ziyade araştırmacının kişisel tercihinin ya da ideolojik ön-kabullerine dayanmasıyla yakından ilişkilidir. Başka bir ifadeyle sekülerleşmenin alametifarikasının ne olacağı, nasıl ve ne şekilde ölçüleceği en temel problemlerden biri olarak karşımızda durmaktadır. Geline nokta bu karmaşıklığı giderebilmek, söz konusu olguyu güvenilir bir zeminde ölçebilecek ölçüm araçlarının geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Bu bağlamda çalışmamızda, söz konusu olgunun ölçülmesine yönelik işlevsel bir ölçüm aracının geliştirilmesi hedeflenmiştir.

1. Sekülerleşme Kavramına Yönelik Tartışmalar

Din ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkileri konu edinen din sosyolojisinin en temel hedeflerinden biri dinin toplumsal yaşamdaki yerini ve önemini ortaya koymaktır. Bu açıdan bakıldığında dinin toplumsal hayatta işgal ettiği yerin azaldığını ifade eden sekülerleşme olgusu/kavramı, din sosyolojisinin merkezi konularından biri olarak görülmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistematik olarak tartışılmaya başlanan bu kavram Türkiye’de son yirmi yıldır tartışılmaya başlanmış ve ilk zamanlarda bazı kavram kargaşaları yaşansa da genel manada hatırı sayılır bir literatür oluşturmuştur.¹

---

¹ Bk. Ömer Faruk Darende, "Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2015).

Sekülerleşme kavramının ima ettiği anlamın ilk olarak Auguste Comte tarafından dile getirildiği söylenebilir. Comte “Üç Hal Yasası”nda toplumların teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere üç evreden geçtiğini öne sürmüştür. Buna göre o; teolojik evrede olguların insanlardan daha güçlü tanrılar ya da doğüstü varlıkların eylemleri olarak, metafizik evrede doğa gibi soyut varlıkların ve güçlerin işleyişiyle bağlantı kurularak, pozitif evrede ise bilim ve aklın rehberliğinde din ya da metafizik öğelerden arındırılmış olarak açıklandığını ifade etmiştir. Bu noktada bilim gerek doğayı gerekse yaşamı deney ve gözlem yoluyla açıklayıp temellendirmeye çalışmaktadır. Bilim adamları ise dinî ya da metafizik bilgiler yerine somut test edilebilir bilgilerle hareket ettiklerinden evrenin yaratılışı ya da gayesi gibi cevaplanması mümkün olmayan sorularla meşgul olmamaktadır. Dolayısıyla bu son evreyle birlikte geleneksel din gün geçtikçe önemini yitirecek ve son kertede kendisine ihtiyaç kalmayacaktır.² Sekülerleşme kavramına yönelik benzer bir üstü kapalı anlatımın din sosyolojisinin kurucularından biri olan Durkheim tarafından da dile getirildiği söylenebilir. Nitekim Durkheim sekülerleşmeye temel oluşturması bakımından toplumsal yaşamda kutsal ve profan ayrımını yapmıştır ve ortaya koyduğu tipolojide kutsal ile profanı birbirinin zıddı olarak düşünmüştür. Bu ayrıma göre, kutsal doğüstü olduğu için daha üstün, saygıya layık ve tapınmayı gerektiren şeyleri; profan ise saygıya layık olmayan, sıradan ve olağan, yani zaman içerisinde vuku bulan olay ve süreçleri ifade etmektedir.³

Klasik sosyologların çalışmalarında bir potansiyel olarak bulunan sekülerleşme kavramına yönelik tartışmalar Bryan Wilson’un 1960’lardan sonra yaptığı çalışmalarla birlikte ivme kazanmıştır. Wilson’a göre sekülerleşme kısaca “dinî düşüncelerin, kurum ve pratiklerin sosyal öneminin azaldığı bir süreci”⁴ ifade etmektedir. Bu iddianın temeli, toplumların sanayileştikçe daha rasyonel, bilimsel ve uzmanlaşmış toplumlar haline geldikleri, bu nedenle geleneksel değerlerin, inançların ve pratiklerin zayıfladığı varsayımına dayanmaktadır. Buna göre sanayileşmiş toplumlar artık hayatın anlamını açıklamak için dine ihtiyaç duymazlar; onlar bilim ve mantığa ya da rasyonel bürokrasilere sahiptirler. Tanrı ve Kilise artık toplumun değerleri ve hayat tarzının merkezi unsuru olmaktan çıkmıştır. Geleneksel düşünme biçimleri ise modern sosyal problemlerin çözümüne yardımcı olmayıp aksine onu engellemektedir.⁵

---

² Alan Aldridge, "Sekülerleşmenin Yükselişi: Dinin Toplumsal Önemi Kaybetmesi", *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu-Sinan Yılmaz, ed. Mehmet Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 76.

³ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000), 278.

⁴ Bryan Wilson, *Religion in Secular Society*, Steve Bruce (ed.) (Oxford: Oxford University Press, 2016), 6.

⁵ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz (ed.), çev. Özlem Balkız vd. (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2017), 302-303.

Wilson'a göre deneysel ve olgusal tutumlar geliştikçe dinî bilinç gerileyecektir. Zira içinde yaşadığımız dönemde doğüstü tasvirler gittikçe etkisizleşiyor ve hükmü kalkmış kabul ediliyorken bireysel yükümlülük, bağıllık ve vicdan azabı ile ilgili bireysel inançlar daha az zorlayıcı görünmektedir. İster dünyanın bilişsel olarak anlamlandırılması, isterse kişisel duygusal destek için bir araç olsun, doğüstü unsurlara başvuru azalmaktadır. Bu bağlamda tutum, davranış ve eylemler için rehber olarak Tanrı'nın iradesi daha az gündeme gelmekte ve dua ya da beddua daha az başvurulmaktadır. Dahası içinde bulunduğumuz çağda dinî semboller anlamlarını ve cazibelerini kaybetmiş, haçlar ve tespihler büyük oranda dekoratif araçlar hâline gelmiştir. Benzer şekilde büyü ve popüler şekliyle astroloji de insanın zevkini okşayan bir eğlence hâline gelmiştir. Günlük yaşam pragmatik tutumlar ve neden-sonuç düşüncesi temelinde işlemektedir. Dolayısıyla dinî eylem (doğüstü olana yönelik eylem) dünyevi deneyim hususunda daha az etkili olarak görüldüğünden kapsamı daralmaktadır.⁶

Öte yandan ilerleyen dönemlerde sekülerleşme tezi Berger⁷, Bruce⁸ ve Casanova⁹ gibi araştırmacıların çalışmalarıyla daha da geliştirilmiştir ya da güncellenmiştir. Bu sayede teorinin ilk çıkan versiyonuna çeşitli eklemeler ya da açıklamalar yapılmış olsa da söz konusu teze dair ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştiriler genel anlamda beş başlık altında toplanmıştır. Bunlar Kiliseye devam istatistiklerinin güvenilirlikten yoksun ve muhtemelen geçersiz olduğu, dinî kurumların toplumsal bütünleşme açısından önemini korumaya devam ettiği, yeni dini hareketlerin ortaya çıkıp yaygınlaştığı (yani desekülerliğin yaşandığı), geçmiş dönemlerde toplumun daha dindar olduğunun kanıtlanmamış bir varsayım olduğu ve bu sürecin tüm toplumlara genelleştirilmesinin mümkün olmadığı yönünde yapılan itirazlardır. Bu tartışmaların sonuçları nereye varırsa varsın sekülerleşmeye dair araştırmalar günümüzde daha spesifik konulara odaklı ve analitik çalışmalar biçiminde devam etmektedir.¹⁰ Bu noktada asıl sorunun din ve sekülerleşme kavramlarının ne şekilde tanımlandıklarının yanı sıra sekülerleşmenin alametlerinin neler olduğu noktasında yoğunlaştığı söylenebilir.

---

⁶ Bryan Wilson, "Secularization", *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade (New York: Macmillan Publishing Company, 1987), 160.

⁷ Peter Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011).

⁸ Steve Bruce, *God is Dead: Secularization in the West* (Oxford: Blackwell Publishing, 2002).

⁹ Jose Casanova, *Modern Dünyada Kamusal Dinler*, çev. Mehmet Murat Şahin (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014).

¹⁰ Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 304-308.

2. Sekülerliğin Ölçülmesine Yönelik Sorunlar

Sosyal bilimlerin temel amacı insan davranışlarının ve insanlar arasındaki etkileşimlerin bilimsel olarak incelenmesidir. İfadede geçen ‘sosyal’ kavramı ile anlatılmak istenen şey insan davranışların çoğunun sosyal bir çevrede olduğu gerçeğidir. Genel olarak bilimin amacının açıklayıcı kuramlar geliştirmek olduğu varsayıldığında, sosyal bilimin hedefi de insan ve insanın davranışı konusunda açıklayıcı kuramlar geliştirmek olmalıdır. İnsan davranışı konusundaki bu kuramlar ise gerçek dünya verilerine dayandırılmalı ve bu veriler karşısında sınanmalıdır.¹¹ Bu bağlamda, hemen hemen sosyoloji ile akran olan din sosyolojisi alanında yapılan tartışmaların ve yürütülen çalışmaların da olgusal gerçekliğe dayanması gerekmektedir. Bu durum öteden beri toplumsal yaşamın vazgeçilmez kurumlarından biri olan dinin önemini kaybettiğini ifade eden sekülerleşme kavramına dair tartışmalar için de geçerlidir. Ancak geçmişten günümüze gerek Batı’da gerekse İslam coğrafyasında (özelde Türkiye’de) söz konusu kavramın nesnel verilerden ziyade teorik tartışmalar, sistematik ve genelleştirilmeye pek müsait olmayan nitel gözlemler ve ideolojik ön yargılardan beslenen *sahte değişkenler*¹² ekseninde tartışıldığı gözlenmektedir.

Sosyal bilimsel çalışmalar belirli bir toplumsal ortamda üretildiklerinden ister istemez o toplumun yansımalarını içermek durumundadır. Genelde sosyoloji özelde din sosyolojisi alanı Batı menşeli bir disiplin olduğundan kendi toplumsal dinamiklerini esas almış ve Batı dışı toplumlarda yaşanan süreçleri açıklama noktasında birtakım sıkıntılar doğurmuştur. Sekülerleşme olgusu da benzer bir kadere maruz kaldığından belirli toplumların modernleşme tecrübesinden hareketle ortaya çıkan doğal bir ürün olarak düşünülmüş, diğer toplumların da aynı yazgıya tabi olduğu varsayılarak farazi genellemeler yapılmıştır. Ancak gelinen noktada söz konusu olgunun tek bir biçiminin olmadığı, hatta yalnızca Avrupa’ya has istisnai bir durum olabileceği¹³ ifade edilmiştir. Dolayısıyla konuya dair genellemelerin yapılması son derece sorunlu olup ortaya atılan fikirlerin hangi toplum ya da toplumsal kesimler için geçerli olduğu net bir şekilde belirtilmelidir.

---

¹¹ Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev. Dursun Bayrak vd. (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014), 11.

¹² Sahte değişken/korelasyon kavramıyla kastedilen şey, yaşanan olgu üzerinde doğrudan etkisi olmayan ve hatalı nedensellikler üzerine inşa edilen değişkenlerdir. Bk. Brian D. Haig, "What Is a Spurious Correlation?", *Understanding Statistics* 2/2 (2003).

¹³ Grace Davie, "Avrupa: Kuralı Doğrulayan İstisna mı?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (2006).

Öte yandan sekülerleşme tartışmalarının ortaya çıktığı Batı Avrupa ve Amerika toplumlarını esas alan birçok çalışma yapılmış, geçmişten günümüze bu toplumların sekülerleşme sürecini tecrübe ettiklerine dair birtakım nicel veriler ortaya konulmuştur.¹⁴ Batı toplumlarının ekseriyeti Hristiyan geleneğine yaslandığından burada yapılan çalışmalar diğer dinlere kıyasla daha somut veriler sunmuştur. Zira Hristiyan dindarlığının vaftiz olma, Kiliseye üye olma ve toplu ibadetlere katılımı doğrudan ilişkili olduğu bilinmektedir. Ancak diğer dinî geleneklere sahip toplumlarda (özellikle İslam'da) sekülerleşmeyi ya da dindarlaşmayı nasıl tespit edeceğimiz konusu oldukça problematik bir yapıya sahiptir. Bu zorluğa rağmen genel olarak İslam toplumlarında¹⁵ özelde ise Türkiye'de (biri Kuzey Kıbrıs örneğinde) sekülerleşmeye dair sınırlı sayıda alan araştırmasının yapıldığı görülmektedir.¹⁶ Dahası gerek bu çalışmalarda gerekse yapılan diğer teorik tartışmalarda asıl problemin sekülerleşme sürecinin alametleri noktasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle sekülerleşmenin olup olmadığına dair ortaya atılan herhangi bir argümanın neye dayandırıldığı meselesi hayati öneme sahiptir.

Sekülerleşme tartışmalarına dair önemli hususlardan bir diğeri de sürecin Türkçe literatüre girerken yöntemsel açıdan öncelikle betimlenmesi gerekirken talihsiz bir şekilde sorgulanmasıdır.¹⁷ Zira sosyal bilimsel açıdan betimleme ve açıklama iki farklı kavrayış düzeyini göstermektedir. Betimleme neyin ne olduğunun, olay ya da olguların nasıl başlayıp sürdüğünün veyahut da bir durumun neye benzediğinin resmini çizmektir. Başka bir deyişle betimleme, olayın *ne* olduğuna odaklanmak demektir.¹⁸ Dolayısıyla sekülerleşme konusunda daha ilk günden itibaren yaşanan asıl sıkıntının söz konusu sürecin yeterince betimlenememesi, yani *ne* olduğunun anlaşılabilmesi olduğu söylenebilir. Elbette ki sağlıklı betimleme yapabilmek için gereken ilk iş bu tür araştırmalarda kullanılacak nicel ölçüm araçlarının geliştirilmesidir. Netice itibarıyla gelinen nokta, sekülerleşmeye dair yeteri kadar ölçüm

---

¹⁴ Steve Bruce, "The Supply Side Model of Religion: The Nordic and Baltic States", *Journal for the Scientific Study of Religion* 39/1 (2000); Steve Bruce, *Choice and Religion* (Oxford: Oxford University Press, 1999); Wilson, *Religion in Secular Society*; Manfred Grotenhuis—Peer Scheepers, "Churches in Dutch: Causes of Religious Disaffiliation in The Netherlands, 1937–1995", *Journal for the Scientific Study of Religion* 40/4 (2001).

¹⁵ Denis Shestopalets, "İslam'ın Sekülerleşmesi: Kapsamlı Bir Analize Doğru", çev. Talip Demir, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017).

¹⁶ Mehmet Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Adana: Karahan Kitabevi, 2005); Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakarlar Çağı* (Ankara: Orient Yayınları, 2015); Halil Aydınalp, *Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018).

¹⁷ Ali Köse (ed.), *Sekülerizm Sorguluyor* (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002).

¹⁸ Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, 16.

aracının geliştirilememiş olması ve bundan ötürü de ortaya atılan savların kapsamlı, geçerli ve güvenilir veri sunma noktasında birtakım sıkıntılar içerdiği.

3. Seküler Tutum Kavramı

Karmaşık ve çok boyutlu yapısıyla diğer canlılardan ayrılan insan, akli sayesinde düşünebilme ve seçim yapabilme yetisine sahiptir. Böylelikle içinde yaşadığı dünyayı anlayıp kendi varlığını kavrayabilmekte ve belirli nesne ya da durumlara dair fikirler edinebilmektedir. Bu fikirler belirli bir süre pekiştirildiğinde kalıcı eğilimlere dönüşebilmektedir. Sosyal psikoloji alanyazımında ‘tutum’ olarak tanımlanan bu durum “bir bireye atfedilen ve onun psikolojik bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli olarak oluşturan bir eğilim”¹⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım tutumun doğrudan gözlenebilen bir özellik olmadığını, ancak bireyin gözlenebilen davranışlarından ya da söylemlerinden hareketle çıkarsama yapılarak açığa çıkan bir eğilim olduğunu ima etmektedir. Dolayısıyla tutumlar ortaya konan fiilî bir davranış değil de davranışa hazırlayıcı bir eğilim olarak anlaşılmaktadır. Buna karşın bir tutumun meydana getirdiği şey yalnızca bir davranış eğilimi değil, düşünce-duygu-davranış eğiliminin bütünleşmiş formudur.²⁰

Kişinin sosyalleşme sürecinde diğer insanlarla olan gündelik ilişkileri, etkileşimleri ve maddî/manevî kültürel ürünlerle olan karmaşık ilişkisi, nihayetinde kişilerin bunlarla ilişkili yerleşik tutumlar oluşturmaya neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle birey, gelişimi sırasında etkileşimde bulunduğu kişilerle, olgularla ya da gruplarla ilişkili olarak tutumlar oluşturur. Bir süre sonra sabit kanaatlere dönüşen bu tutumlar, kişinin benzer durumlara ya da olgulara karakteristik bir biçimde tepki göstermesine yol açmaktadır. İnsanın gözlenebilen davranışlarından ya da söylemlerinden hareketle anlaşılan bu karakteristik özellik sadece tek bir bireyde değil de aynı grubun ya da topluluğun diğer üyelerinde de görüldüğünde sosyal tutum olarak nitelenmektedir.²¹

Öte yandan insanlık tarihindeki en radikal değişimlerden biri olarak görülen modernleşme ortaya çıktığı coğrafyanın sınırlarını aşarak bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Bu etki dalgası çoğu zaman modernleşmeyle birlikte düşünülen kentleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, kitle iletişim ve haberleşme alanlarında meydana gelen hızlı dönüşümler ve yönetim yapılanmalarında görülen demokratikleşme sürecinin ortaya çıkması gibi

¹⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 1999), 102.

²⁰ Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, 103.

²¹ Muzaffer Şerif—Carolyn W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, çev. Mustafa Atakay-Aysun Yavuz (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996), 2/489-491.

gelişmelerle açığa çıkmaktadır. Bu tür gelişmeler insanların yalnızca toplumsal ilişki biçimlerini ve yaşam tarzlarını değil din ve dünya görüşlerini de köklü bir şekilde dönüşüme uğratmıştır.²² Başka bir ifadeyle toplumsal alanda yaşanan değişimler öyle ya da böyle bireylerin mantık ve düşünce yapısında birtakım değişimleri beraberinde getirmektedir.²³

Genel olarak modernleşmeyle iç içe düşünülen sekülerleşme süreci hem toplumsal yaşamda hem de bireylerin düşünüş tarzında kalıcı dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. Bu nedenle sürecin üç farklı boyut ekseninde incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir: Toplumsal, kurumsal ve bireysel alan. Bu tipolojide, sosyal hayatın akışı içinde kamusal alanlarda ve insan ilişkilerinde dinin etkisinin azalması toplumsal sekülerleşme olarak adlandırılırken bizzat dinî kurumların tecrübe ettiği değişim kurumsal sekülerleşme olarak tanımlanmıştır. Bireylerin bilincinde yaşanan dönüşüm ise bireysel sekülerleşme olarak ifade edilmiştir.²⁴ Bilinç düzeyinde yaşanan bu 'eksen kayması' insanların yaşamı, dünyayı ve çevresinde olup bitenleri anlamlandırma sürecinde artık din dışı unsurları referans alması anlamına gelmektedir. Rasyonelleşme kavramıyla yakın ilişkili ancak daha kapsamlı olan bu düşünme tarzını 'seküler tutum' olarak adlandırabiliriz. Dolayısıyla seküler tutumlar bireylerin gündelik yaşam rutinlerinde, sosyal ilişkilerinde, olay ve olguları anlama biçimlerinde, vermiş olduğu kararlarda, yapmış olduğu tercihlerde, öz benlik algılarında, kısacası topyekûn hayatında referans aldığı din dışı eğilimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Çalışmanın Amacı

Sekülerleşme olgusu ya da süreci çok boyutlu bir içeriğe sahip olduğundan konuyla ilgili güvenilir verilerin elde edilmesi son derece önemlidir. Bu verilerin elde edilmesi ise ancak güvenilir ölçüm araçları yardımıyla sağlanabilir. Bu bağlamda çalışmamızın amacı sekülerliğin bireysel ya da bilinç boyutunu tespit etmeye yönelik bir seküler tutum ölçeği geliştirmektir. Bilimsel kıstaslar doğrultusunda geliştirilen ölçeğin, bireylerin seküler tutum düzeylerinin tespit edilmesi noktasında işlevsel bir araç olacağı öngörülmektedir. Böylesi bir girişimin temelinde, doğrudan konuya dair bugüne kadar sınırlı düzeyde ölçüm aracının geliştirilmiş olması yatmaktadır.²⁵ Dolayısıyla çalışmamız din sosyolojisi alanındaki saha çalışmalarına

²² Ali Bayer, "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım", *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Mehmet Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 155.

²³ Peter L. Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, çev. Cevdet Cerit (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 28.

²⁴ Karel Dobbelaere, "Trend Report: Secularization: A Multi-Dimensional Concept", *Current Sociology* 29/2 (1981), 15-30.

²⁵ Konuyla ilgili geliştirilen bir dünyevileşme ölçeği için bk. Aydınalp, *Din ve Dünyevileşme*.

yönelik önemli bir eksikliği giderme noktasında atılmış mütevazı bir adım olarak değerlendirilmektedir.

5. Yöntem

Bu çalışma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Bu kapsamda ölçeğin güvenirlik ve geçerliliğini tespit etmeye yönelik istatistiksel analizler kullanılmıştır. Söz konusu analizler bilimsel platformlarda kabul görmüş işlem basamaklarını ihtiva etmektedir. Bu amaçla ölçeğin taslak formu belirli bir çalışma grubuna uygulanmış, ardından ölçeğin güvenirlik ve geçerlik analizleri yapılmıştır.

5.1. Çalışma Grubu

Çalışma 2020-2021 Eğitim Öğretim yılı güz döneminde Şırnak Üniversitesinde öğrenim gören ve Türkiye'nin 27 farklı ilinden gelen 176'sı erkek 253'ü kadın olmak üzere toplam 429 öğrenci ile yapılmıştır. Katılımcı grubu belirlenirken basit tesadüfi örneklem tekniği benimsenmiştir. Katılımcıların demografik verilerine dair tablolar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş	n	%
18	20	4,7
19	46	10,7
20	70	16,3
21	79	18,4
22	69	16,1
23	51	11,9
24	23	5,4
25	24	5,6
26 ve üzeri	47	10,9
Toplam	429	100,0

Tablo 1'e göre katılımcıların %78,1'i 18-23 yaş arasında olup 24 yaş ve üstü katılımcı oranı %21,9'dur. Katılımcıların yaş ortalaması 22,21'dir. Çalışma grubumuz üniversite öğrencileri olduğundan katılımcıların kahir ekseriyetinin genç olması olağan görünmektedir. Ancak az sayıda da olsa 26 yaş ve üzeri öğrenci (%10,9) olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	n	%
Kadın	253	59,0
Erkek	176	41,0
Toplam	429	100,0

Tablo 2'ye göre katılımcıların %59'u kadın, %41'i erkeklerden oluşmaktadır. Çalışmaya katılan erkek katılımcı sayısının görece az olmasının nedeni, çalışma grubumuz olan Şırnak Üniversitesinde öğrenim gören erkek öğrencilerin sayısının kadınlara oranla düşük olmasıdır.

Tablo 3: Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Akademik Birimlere Göre Dağılımı

Akademik Birim	n	%
İlahiyat Fakültesi	152	35,4
Güzel Sanatlar Fakültesi	15	3,5
Sağlık Bilimleri Fakültesi	22	5,1
İdil Meslek Yüksekokulu	59	13,8
Cizre Meslek Yüksekokulu	61	14,2
Şırnak Meslek Yüksekokulu	24	5,6
Silopi Meslek Yüksekokulu	28	6,5
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	23	5,4
Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu	42	9,8
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	3	0,7
Toplam	429	100,0

Tablo 3'e göre katılımcıların %35,4'ü İlahiyat Fakültesinde, %3,5'i Güzel Sanatlar Fakültesinde, %5,1'i Sağlık Bilimleri Fakültesinde, %40,1'i Meslek Yüksekokullarında, %5,4'ü Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda, %9,8'i Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulunda ve %0,7'si ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim görmektedir. Buna göre katılımcıların akademik birimlere göre dengeli bir dağılım göstermemesi, söz konusu birimlerin öğrenci sayıları arasındaki farkın çok fazla olmasından ileri gelmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Sınıflara Göre Dağılımı

Sınıf	n	%
Hazırlık	36	8,4
1. sınıf	184	42,9
2. sınıf	107	24,9
3. sınıf	62	14,5
4. sınıf	40	9,3
Toplam	429	100,0

Tablo 4'e göre katılımcıların önemli bir bölümü (%76,2) Hazırlık, 1 ve 2. sınıflardan oluşmaktadır. 3 ve 4. sınıfta öğrenim gören katılımcı sayısının görece az olmasının nedeni Üniversite bünyesinde faaliyet gösteren lisans bölümlerinin büyük bir bölümünün 3 ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrenci sayısının az olması ya da bazı birimlerin yeni kurulmuş olması hasebiyle henüz üst sınıfta öğrencilerinin bulunmamasıdır.

5.2. Ölçeğin Geliştirilmesi

Ölçek geliştirme sürecinde öncelikle ilgili alanyazın incelenmiş, konuyla ilgili yapılmış ölçek çalışmalarına bakılmıştır. Yapılan tarama sonucunda doğrudan sekülerliği ölçen çok sayıda çalışma olmadığı görülmüştür. Bu nedenle tarama sahası genişletilerek din, dinî tutum, dindarlık, dinî yönelim, dünyevileşme, modernleşme vb. anahtar kelimeler ışığında alanyazın taraması yapılmıştır. Söz konusu kategoriler ekseninde geliştirilmiş ölçeklerden 3 madde alınmıştır.²⁶ Buna ek olarak ölçme aracı geliştirme alanında uzman olan kişilerle görüş alışverişi yapılmış ve nihayetinde 28 maddeden oluşan bir havuz oluşturulmuştur.

Ölçek madde havuzunda yer alan ifadelerin net bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığını belirlemek amacıyla 2020-2021 güz yarıyılında Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören 22 öğrenciyle pilot uygulama yapılmıştır. Uygulama sonucunda alınan geri bildirimler ışığında anlaşılmasında güçlük çekilen bazı ifadeler değiştirilmiş, 3 madde havuzdan çıkarılmış ve 25 maddeden oluşan taslak form elde edilmiştir.

²⁶ Ölçek madde havuzunun oluşturulması sürecinde yararlanılan kaynaklar için bk. Christian Zwingmann vd., "Münchener Motivasyonel Dindarlık Envanteri: Boyutsal Kontrol ve Denetim", çev. Halil Apaydın, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010); Üzeyir Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011).

Ölçek formunda yer alan maddelerde geçen ifadelerin net ve anlaşılır olması amacıyla dil bilim uzmanlarıyla görüşmeler de yapılarak madde havuzuna son şekli verilmiştir.

5.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Ölçek havuzunda yer alan maddeler ve bağımsız değişkenlerden oluşan ölçek formu 18 Aralık 2020 – 18 Ocak 2021 tarihleri arasında çevrim içi platformlar aracılığıyla katılımcılara uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

6. Bulgular

6.1. Geçerliğe İlişkin Bulgular

Geçerlik, “bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özellikle karıştırmadan, doğru ölçebilme derecesidir”.²⁷ Geçerliliğin tespit edilebilmesi amacıyla kullanılan en yaygın işlem ise faktör analizidir. Faktör analizi, birbiriyle ilişkili birden fazla değişkeni bir araya getirerek daha az sayıda anlamlı yeni değişkenler bulmayı hedefleyen istatistiksel bir yöntemdir. Başka bir ifadeyle ölçülmeye çalışılan olgunun farklı boyutlarını ortaya koymayı amaçlayan bir işlemdir.²⁸ Çalışmamızda açımlayıcı faktör analizi yapılarak ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiştir. Ancak açımlayıcı faktör analizi yapabilmek için veriler öncelikle KMO ve Bartlett's Testine tabi tutulmuş²⁹, verilerin normal dağılım gösterdiği ve açımlayıcı faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 5'te elde edilen verilerin KMO ve Bartlett's Testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 5: KMO ve Bartlett's Testi Sonuçları

KMO testi		,899
	Yaklaşık Ki-kare	3017,453
Bartlett's Testi	sd	325
	p	,000

²⁷ İlker Ercan—İsmet Kan, "Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 30/3 (2004), 214.

²⁸ Şener Büyüköztürk, "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 32 (2002).

²⁹ KMO ve Bartlett's Testi, elde edilen verilerin faktör modeline uygun olup olmadığına dair bir ölçüt sunmaktadır. Başka bir ifadeyle test sonucunda çıkan değer 0.50'den düşük olması halinde faktör analizine devam edilemeyeceği yorumu yapılmaktadır. Buna ek olarak Bartlett's Testi çok değişkenli normallik testi olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ömay Çokluk Bökeoğlu vd., *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları* (Ankara: Pegem Akademi, 2014).

Temel Bileşenler (Principal Component Analysis) metodu ve Quartimax döndürme kullanılarak açımlayıcı faktör analizine tabi tutulan maddelerin öncelikle faktör yük değerleri incelenmiş ve 0.32'in altında olan maddeler elenmiştir. Ardından her maddenin sadece bir faktörde yüksek faktör değerine sahip olması göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda herhangi bir faktörde yer alan maddenin diğer faktördeki yük değeri ile arasında en az 0.1 fark olması ölçüt olarak kabul edilmiştir.³⁰ Bunun dışında her iki faktörde de yer almayan maddeler elenmiştir. Bu kıstaslar göz önünde bulundurulduğunda ölçeğin 28 maddelik ilk halinden pilot uygulama sonucunda 3 madde elenmiş ve 25 madde ile faktör analizine gidilmiştir. Bu analiz neticesinde 4 madde daha elenerek 21 maddelik nihai ölçek elde edilmiştir. Tablo 6'da nihai ölçeğin faktörleri ve faktör yükleri verilmiştir.

Tablo 6: Seküler Tutum Ölçeğinin Faktörleri ve Faktör Yükleri

Madde	Faktör 1 Yük Değeri	Döndürme sonrası yük değerleri	
		Faktör 1	Faktör 2
Karşı cinsten biriyle tokalaşmakta bir sakınca yoktur	,716	,740	
Yılbaşı kutlamalarının yapılmasında bir sakınca yoktur	,740	,694	
Ahlaklı yaşadığı sürece insanın dindar olup olmaması önemli değildir	,632	,675	
Din, insan hayatının her alanına müdahale etmemelidir	,625	,667	
Zorunlu olmasa bile estetik ameliyat yaptırılabilir	,647	,629	
Dinî bir hayat sürmek için tesettürlü olmak şart değildir	,613	,664	
Dinî gruplar, insanların inanç ve duygularını istismar etmektedir	,358	,389	
Ölümcül hastalığa yakalanmış yetişkin bir hastanın kendi yaşamına son verme hakkı vardır	,430	,411	
Hastalıkların iyileşmesinde duanın yalnızca psikolojik bir etkisi vardır	,496	,449	
Kuran'ı Arapçasından okumakla Türkçe tercümesini okumak arasında bir fark yoktur	,492	,487	
Yalnızca mantıklı / akla uygun olan dinî bilgileri dikkate almak gerekir	,470	,518	
Tıbben zorunlu haller dışında da kürtaj yaptırılabilir	,559	,550	
Okul öncesi dönemde çocuklara dinî eğitim verilmesi doğru değildir	,581	,549	
İnsanların heykellerinin yapılmasında bir sakınca yoktur	,595	,579	
Dinî yaşantıda ahlaklı olmak ibadet etmekten daha önemlidir	,528	,531	
İslam dışındaki dinlere mensup olanlar da cennete girebilir	,549	,574	
Toplumların geri kalmasında dinin önemli derecede etkisi vardır	,432	,447	
Şans oyunları bir tür kumardır	,552		,651
Salgın hastalıklar Allah tarafından insanlara yapılmış bir uyarıdır	,623		,705
Fırsatım olsa umreye gitmek isterim	,486		,571
Bir insanın zengin ya da fakir olması Allah'ın takdiridir	,464		,543
Açıklanan Varyans (Toplam: %36,48)		%27,72	%8,75

³⁰ Şener Büyükoztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (Ankara: Pegem Akademi, 2018).

Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan tabloya göre ölçeğin 2 faktörlü olduğu anlaşılmaktadır. Faktörler ölçeğe ilişkin toplam varyansın %36,48'ini açıklamaktadır.³¹ Faktör döndürme işlemi sonrasında 1. faktörün 17 maddeden, 2. faktörün 4 maddeden oluştuğu görülmüştür. Aslında tüm ölçek nihayetinde seküler eğilimleri ölçmeyi hedeflemektedir. Buna karşın ölçekte yer alan bazı maddeler ters kodlanmış olduğundan (2. faktördeki 4 madde) sonuç olarak bu maddeler ayrı bir alt boyut olarak kümelenmiştir. Ancak yine de bu alt boyutta yer alan maddeleri “mefhum-u muhalif”³² olarak kabul ettiğimizde bunların da ters yönden sekülerleşme eğilimini ifade ettiği söylenebilir. Bu bağlamda maddeler arasındaki ilişkiler incelendiğinde 1. faktöre *Sekülerlik Eğilimi*, 2. faktöre ise seküler olmama anlamında *De-sekülerlik Eğilimi* adı verilmiştir. Dolayısıyla 1. faktördeki maddelerin doğrudan, 2. faktördeki maddelerin ise dolaylı yönden (yani bu maddelere olumlu cevap verilmesi kişinin seküler eğilimlerinin zayıf olduğu şeklinde yorumlanabilir) aynı eğilimi ölçtüğü ifade edilebilir.

6.2. Güvenirlige İlişkin Bulgular

Ölçeklerin sahip olması gereken en temel özelliklerden biri olan güvenilirlik, bir ölçme aracıyla aynı koşullarda tekrarlanan ölçümlerden elde edilen ölçüm değerlerinin kararlılık göstermesidir. Bu bağlamda ölçme aracı ile elde edilen verilerin istikrarlı bir nitelik taşıdığına ve aynı amaçla yapılacak diğer ölçümlerde aynı sonuçların elde edileceğine dair güven duyulması gerekmektedir. Zira güvenilir olmayan bir ölçüm aracının kullanışsız olduğu ifade edilmiştir.³³

Ölçeklerin güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla kullanılan en yaygın işlemlerden biri Cronbach's Alfa katsayısıdır. Maddelerin iç tutarlılığına dair bir ölçü olan Cronbach's Alfa katsayısı, ölçekte bulunan maddelerin homojen yapısını açıklamak için kullanılmaktadır. Genel kabule göre katsayı değerinin 0.7'den yüksek olması ölçekteki maddelerin birbirleriyle tutarlı olduğu ve ölçeğin güvenilirliğinin iyi olduğu anlamına gelmektedir. Buna karşın 0.7'den düşük bir değer ölçekte yer alan madde sayısının az olduğuna, 0.9'un üzerinde bir değer ise ölçekte gereksiz madde olabileceğine işaret ettiği belirtilmiştir.³⁴ Bu bağlamda 25 madde olarak

³¹ Faktör analizinde toplam açıklanan varyans değeri faktör analizi ve önermelerin ölçülmek istenen değişkenin ne kadarını açıkladığını ortaya koyarken boyutlar bazında açıklanan varyans ise o boyutun o değişkeni yüzde kaç oranında açıkladığını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Spss İstatistik "SPSS Faktör Analizi Temel Kavramlar" (Erişim 21 Ocak 2021).

³² Hukuk literatüründe “bir sözün ters manası ya da sözden anlaşılan mananın zıddı”.

³³ Ercan—Kan, "Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik", 212.

³⁴ Doğan Yıldız—Ece Uzunsakal, "Alan Araştırmalarında Güvenirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama", *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2018), 19; Selim Kılıç, "Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı", *Journal of Mood Disorders* 6/1 (2016).

hazırlanıp 429 kişiye uygulanan ölçek taslak formunun Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı .875 olarak hesaplanmıştır. Bu, ölçeğin yapısal geçerlik analizi uygulanacak halinin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak ölçeğin 21 maddeden oluşan nihai halinin güvenilirlik katsayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7: Ölçeğin Güvenirlik Katsayıları

Ölçek/Boyut	Güvenirlik Katsayısı (Cronbach's Alpha) (n=429)
Nihai Ölçek (21 madde)	0,875
1.Alt boyut (17madde)	0,867
2.Alt boyut (4 madde)	0,619

İç tutarlılık katsayısı .70 ve üzerinde olan ölçümlerin güvenilir kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda ölçümlerin güvenilir olduğu söylenebilir. Ölçeğin ikinci boyutunda Cronbach's Alpha değerinin ,61 olduğu görülmektedir. Daha az maddeden oluşan bu alt boyutun güvenilirlik katsayısı değerinin .60 üzeri olmasının kabul edilebilir olduğu³⁵ değerlendirilmiştir. Ayrıca ölçeğin 21 maddelik son halinin iki eş değer yarısına ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları (0,706 - 0,788) arasındaki Spearman-Brown katsayısı ise 0,828'dir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızda bireylerin seküler tutum düzeylerini belirlemek için beşli Likert tipinde geliştirilen, 2 boyutlu ve 21 maddeden oluşan "Seküler Tutum Ölçeğinin" geçerli ve güvenilir bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı .875 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 105, en düşük puan 21, ölçek ortalaması ise 63'tür. Ölçeğin *De-sekülerlik Eğilimi* boyutunda yer alan 4 madde ters puanlanan maddelerdir. Çalışmada geliştirilen ölçek, üniversite düzeyinde öğrenim gören farklı birimlerdeki öğrencilerin seküler eğilimlerini belirlemek için yapılacak olan çalışmalarda kullanılabilir. Buna ek olarak sekülerliğin suç/sapma, ahlaki olgunluk, yaşam doyumu ve

³⁵ Jose M. Cortina, "What is Coefficient Alpha? An Examination of Theory and Applications", *Journal of Applied Psychology* 78/1 (1993).

mutluluk, toplumsal bütünüleşme ve aidiyet, hoşgörü, sosyal ve duygusal yalnızlık gibi konularla ilişkisinin araştırıldığı araştırmalar için de uygun bir araç olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aldridge, Alan. "Sekülerleşmenin Yükselişi: Dinin Toplumsal Önemini Kaybetmesi". çev. İhsan Çapcıoğlu-Sinan Yılmaz. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. Mehmet Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu. 75-117. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. çev. Korkmaz Alemdar. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.
- Aydınalp, Halil. *Din ve Dünyevîleşme: Kuzey Kıbrıs Örneği*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Bayer, Ali. "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım". *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. Mehmet Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu. 155-184. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Berger, Peter. *Kutsal Şemsiye*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Berger, Peter L. vd. *Modernleşme ve Bilinç*. çev. Cevdet Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Bruce, Steve. *Choice and Religion*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Bruce, Steve. "The Supply Side Model of Religion: The Nordic and Baltic States". *Journal for the Scientific Study of Religion* 39/1 (2000), 32-46.
- Bruce, Steve. *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishing, 2002.
- Büyüköztürk, Şener. "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 32 (2002), 470-483.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi, 24. Basım, 2018.
- Casanova, Jose. *Modern Dünyada Kamusal Dinler*. çev. Mehmet Murat Şahin. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014.
- Cortina, Jose M. "What is Coefficient Alpha? An Examination of Theory and Applications". *Journal of Applied Psychology* 78/1 (1993), 98-104. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.1.98>.
- Çokluk Bökeoğlu, Ömay vd. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi, 3. Basım, 2014.
- Darende, Ömer Faruk. "Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2015), 151-188.
- Davie, Grace. "Avrupa: Kuralı Doğrulayan İstisna mı?". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (2006), 219-238.
- Dobbelaere, Karel. "Trend Report:Secularization: A Multi-Dimensional Concept". *Current Sociology* 29/2 (1981), 3-153. <https://doi.org/10.1177/001139218102900203>.

- Ercan, İlker — Kan, İsmet. "Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik". *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 30/3 (2004), 211-216.
- Ertit, Volkan. *Endişeli Muhafazakarlar Çağı*. Ankara: Orient Yayınları, 2015.
- Grotenhuis, Manfred — Scheepers, Peer. "Churches in Dutch: Causes of Religious Disaffiliation in The Netherlands, 1937–1995". *Journal for the Scientific Study of Religion* 40/4 (2001), 591-606.
- Haig, Brian D. "What Is a Spurious Correlation?". *Understanding Statistics* 2/2 (2003), 125-132. https://doi.org/10.1207/S15328031US0202_03.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 10. Basım, 1999.
- Kılıç, Selim. "Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı". *Journal of Mood Disorders* 6/1 (2016), 47-48. <https://doi.org/10.5455/jmood.20160307122823>.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- Köse, Ali (ed.). *Sekülerizm Sorgulanıyor*. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002.
- Ok, Üzeyir. "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 528-549.
- Punch, Keith F. *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. çev. Dursun Bayrak vd. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- Shestopalets, Denis. "İslam'ın Sekülerleşmesi: Kapsamlı Bir Analize Doğru". çev. Talip Demir. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 455 - 479.
- Slattery, Martin. *Sosyolojide Temel Fikirler*. ed. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, çev. Özlem Balkız vd. Bursa: Sentez Yayıncılık, 9. Basım, 2017.
- Spss İstatistik. "SPSS Faktör Analizi Temel Kavramlar". Erişim 21 Ocak 2021. <http://spssistatistik.net/2018/07/24/spss-faktor-analizi-temel-kavramlar>
- Şerif, Muzaffer — Şerif, Carolyn W. *Sosyal Psikolojiye Giriş*. çev. Mustafa Atakay-Aysun Yavuz. 2 Cilt. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996.
- Wilson, Bryan. "Secularization". *The Encyclopedia of Religion*. ed. Mircea Eliade. 13/159-165. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.
- Wilson, Bryan. *Religion in Secular Society*. ed. Steve Bruce, Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Yıldız, Doğan — Uzunsakal, Ece. "Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama". *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2018), 14-28.

Zwingmann, Christian vd. "Münchner Motivasyonel Dindarlık Envanteri: Boyutsal Kontrol ve Denetim". çev. Halil Apaydın. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 287-312.